

Peatükk 8

Inimõigused ja vabäühendused

Helen Talalaev

Sissejuhatus

Vabäühenduste tegevus inimõiguste kaitsmisel ja demokraatia põhiväärtuste hoidmisel ning tugevdamisel on hädavajalik. Eelkõige saab vabäühenduste rollist ja kasvavast mõjust rääkida alates 1970. ja 1980. aastatest, mil rahvusvahelised organisatsioonid, nagu näiteks Amnesty International, hakkasid oma tegevust raamistama inimõiguste kaitsmisega.

Alates 1990. aastatest on vabäühendused kogu maailmas võtnud kasutusele inimõiguste kaitse diskursuse ja praegu kasutatakse seda mitmete teemade käsitlemisel, olgu selleks siis privaatsuse kaitse, kliimamuutuste vastu võitlemine, loomade õigused või lesbide, geide, biseksuaalide, transsooliste ning muu seksuaal- ja sooidentiteediga (LGBT+) inimeste võrdne kohtlemine. Kodanikuühiskonna rolli õigusriigi põhimõtete, vähemus- ja haavatavatesse rühmadesse kuuluvate inimeste võimestamise ja laste õiguste eest seismisel ning rassismi, diskrimineerimise ja inimkaubanduse vastu võitlemisel ei tohi alahinnata.¹

Eestis sai kodanikuühiskonna areng uue hoo sisse 1980. aastate lõpus ja 1990. aastate alguses, pärast riikliku iseseisvuse taastamist. Postsotsialistlik kontekst mõjutas edasisi arenguid, mis väljendus eelkõige ressursside piiratuses, ebakindlate või vastuoluliste normidega tegevusväljas ning varasemate teadmiste ja kogemuste sobimatuses uue reaalsusega.² Üheks arengu piduriks sai ka ametnikkonna postsotsialistlik taust: ametnikud ei osanud ega näinud vajadust kaasata vabäühendusi neid puudutavate valdkondlike otsuste tegemisse. 1990. aastatel tehtud uuringutes on välja toodud, et oluline takistus vabäühenduste tegevusele peitus ametnikkonna negatiivsetes hoiakutes.³ Vabäühendusi seostati pigem harrastus- ja huvitegevusega, neid ei peetud võrdväärseteks partneriteks poliitika kujundamisel. Kahtlemata oli siin oma osa ka sellel, et vabäühendused ise alles õppisid, kuidas oma huvigruppe esindada ja nende eest seista. Areng sai suures osas tõuke väljastpoolt Eestit: nii rahaliste toetuste, oskusteabe kui ka eeskujude kaudu.⁴

Eesti kodanikuühiskonna toimimisele lõi olulise raamistiku 1992. aastal vastu võetud Eesti Vabariigi põhiseadus, eelkõige paragrahvidega 47 ja 48, mille kohaselt on igaühel õigus rahumeelselt koguneda ja koosolekuid pidada ning koonduda mittetulundusühingutesse.⁵ Põhiseaduse kommenteeritud väljaandes on selgitatud, et kogunemisevabadus on

¹ Challenges facing civil society organisations working on human rights in the EU. European Union Agency for Fundamental Rights 2017, lk 17.

² Lagerspetz, M. Naised ja mehed Eesti kodanikuühiskonnas. – Teel tasakaalustatud ühiskonda. Naised ja mehed Eestis II. Sotsiaalministeerium 2010, lk 165.

³ *Ibid.*, lk 165.

⁴ *Ibid.*, lk 165.

⁵ Eesti Vabariigi põhiseadus. – RT I, 15.05.2015, 2.

demokraatliku riigi üks eeldus ja ühinemisvabadus on demokraatia alustala, mis tagab arvamuste paljususe ja võimaluse koos tegutsedes oma hääli ühiskonnas kuuldamaks teha.⁶

Põhiseaduse paragrahvide mõte sarnaneb rahvusvahelistes inimõiguslepingutes kokkulepituga. Näiteks Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni (ÜRO) inimõiguste ülddeklaratsiooni artiklis 20 on need vabadused sõnastatud nii: „Igal inimesel on õigus rahumeelse kogunemise ja liitumise vabadusele.“⁷ Euroopa Liidu põhiõiguste hartas (artikkel 12), inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioonis (artikkel 11) ning ÜRO kodaniku- ja poliitiliste õiguste rahvusvahelises paktis (artikkel 22) on ühinemis- ja kogunemisvabaduse mõte antud edasi sarnaselt ülddeklaratsiooniga. Konventsioonis ja paktis on lisatud võimalikud piirangud, mis on esitatud ka põhiseaduses. Näiteks Euroopa inimõiguste konventsiooni artiklis 11 on öeldud: „Nende õiguste kasutamist võib piirata üksnes seaduses ette nähtud alustel, mis on demokraatlikus ühiskonnas vajalikud riigi julgeoleku või ühiskondliku turvalisuse huvides, korratuste või kuritegude ärahoidmiseks, tervise või kõlbluse või kaasinimeste õiguste ja vabaduste kaitseks.“⁸

Vabaühendused saavad tegutseda tänu ühinemisvabadusele ning selle vabaduse kaitse on eriti oluline ühenduste jaoks, kelle tegevus võib olla valitsevale korrale vastumeelne, näiteks kui vabaühendused kritiseerivad valitsust, toovad välja puudujääke inimõiguste tagamises või edendamises. Seega saab öelda, et tähtis on vabaühenduste roll inimõiguste kaitsel, aga ka vabaühenduste endi ning neis ühendustes tegutsevate inimeste õiguste kaitse. See vastastikune mõju ongi üks demokraatlike ühiskondade n-ö garantiisid. Peatükis vaatlen ühelt poolt vabaühenduste rolli inimõiguste kaitsmisel ning teiselt poolt seda, kuidas keskkond, milles vabaühendused tegutsevad, mõjutab nende võimekust ja võimalusi inimõigusi kaitsta.

Kasutan läbivalt sõna *vabaühendus*, mis tähendab mittetulundusühendust, mille tegevus ja juhtimine on avalikust võimust ja äriettevõtetest sõltumatud. Vabaühenduste hulka kuuluvad seltsingud, mittetulundusühingud, sihtasutused ja nende katusorganisatsioonid, kui nad pole asutatud avaliku võimu või äriettevõtte poolt selleks, et täita nende määratud ülesannet.⁹ Termin *vabakond* tähendab vabaühenduste kogumit, seda nimetatakse ka kolmandaks sektoriks. Kodanikuühiskonna all mõistan „inimeste omaalgatuslikku koostööd oma huvide järgimiseks ning avalike asjade arutamises ja otsustamises osalemiseks, samuti seda koostööd võimaldavaid ühendusi, võrgustikke ja institutsioone“, nagu see on sõnastatud Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsioonis.¹⁰

Selles peatükis keskendun just vabaühenduste tegevusele inimõiguste kaitsmisel, kuigi viimastel aastatel on saanud tavaks osaleda aruteludes ja otsustamises individuaalselt, ühegi vabaühenduse liikmeks olemata või selle liikmesusele toetumata. Vabaühenduste tegevuses vaatlen eelkõige huvikaitset ehk ühenduse sihtrühma huvide ja väärtuste kaitsmist suhtes avaliku võimu, äri sektori ning avaliku arvamusega.¹¹ Just huvikaitsetegevus on see, millega vabaühendused inimõiguste edendamisele kaasa aitavad, seetõttu on need ka tähelepanu keskpunktis.

⁶ Kask, O. Paragrahv 47; Kask, O., Ehrlich, S. A. Paragrahv 48. – Madise, Ü. et al. (toim). Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Tartu: Sihtasutus Iuridicum 2020.

⁷ Inimõiguste ülddeklaratsioon. Ühinenud Rahvaste Organisatsioon 1948.

⁸ Inimõiguste ja põhivabaduste kaitse konventsioon. – RT II, 22.06.2021, 4.

⁹ Lagerspetz, M. Kodanikuühiskonna lühisõnastik. Vabaühenduste Liit 2007.

<https://heakodanik.ee/kodanikuuhiskonna-luhisonastik/>.

¹⁰ Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsioon. Riigikogu otsus, 12.12.2002. –

https://www.siseministerium.ee/sites/default/files/eesti_kodanikuuhiskonna_arengu_kontseptsioon.pdf.

¹¹ Lagerspetz, M. Kodanikuühiskonna lühisõnastik.

2021. aasta oktoobrikuu seisuga oli Eestis registreeritud 23 036 mittetulundusühingut ja 821 sihtasutust (kokku 23 857, 2019. aasta 1. jaanuaril oli see arv 22 591).¹² Võrreldes varasemaga on see arv väiksem: 2009. aasta 1. oktoobri seisuga oli registreeritud 29 559 mittetulundusühingut ja sihtasutust.¹³ Viimaste aastate andmete põhjal võib öelda, et aastast registreeritakse umbes sada mittetulundusühingut ja alla kümne sihtasutuse.

Kuigi vabaühenduste koguarv on suur, on nende hulgas ka palju pisikesi ühendusi, mille tegutsemisvõimekus ning mõju ei ole märkimisväärsed. Samas on arvestatav hulk vabaühendusi tuntavalt professionaliseerunud, neist on saanud avaliku sektori olulised partnerid ja mitmete teemade eestvedajad ühiskonnas. Keeruline on otsustada, mille järgi eristada n-ö võimekaid vabaühendusi väiksema mõjuga vabaühendustest. Üks võimalik näitaja on annetuste olemasolu. 2020. aastal oli annetusid deklareerinud 1465 vabaühendust ja see suurusjärk on püsinud ühesugune mitu aastat. Eestis peaks olema umbes paar tuhat märkimisväärse tegutsemisvõimekusega vabaühendust.

1. Ühinemisvabadus ja vabaühenduste tegutsemiskeskond

Põhiseaduse paragrahvis 48 on riigile pandud kohustus luua õigusraamistik, mis võimaldab mittetulundusühingutel tegutseda.¹⁴ Ühinemisvabadusega pole Eestis pärast taasiseseisvumist olulisi probleeme olnud. Inimõigustega tegelevaid ja vähemusgruppide eest seisvaid vabaühendusi hakati looma peagi pärast iseseisvuse taastamist, mil ühiskonnas toimus avanemine ja märkimisväärselt suurenes võimalus ennast väljendada ning ühiste huvide või eesmärkide nimel koonduda.

Kui läänemaailmas algas organiseeritud geiliikumine 1960. aastate keskel ja Ida-Euroopas 1980. aastatel, siis Eestis algas see 1990. aastatel.¹⁵ Näiteks loodi 1990-ndatel Eesti Lesbiliit, mis oli Eesti ja kõigi Balti riikide esimene seksuaalvähemuste organisatsioon. 2000. aastate alguses tegutses aktiivselt Eesti Gayliit. Kuigi tollased ühendused on nüüdseks tegevuse lõpetanud, oli nende loomine 1990. aastate algul märgilise tähendusega. See oli justkui tollase ühiskonna ja inimeste vabaduspüüdluste lakmuspaber, eriti arvestades asjaolu, et Nõukogude Eestis oli meestevaheline seks kriminaliseeritud. Samuti said need organisatsioonid julgustuseks järgmistele, mis loodi juba 2000. aastatel.

1990. aastate teisel poolel loodi Eestis veel mitmeid organisatsioone, millest said olulised inimõiguste ja võrdse kohtlemise teemasid käsitlevad vabaühendused: näiteks Eesti Puuetega Inimeste Koda ja Eesti Naisuurimus- ja Teabekeskus. Mõlemad on praeguseni hästi toimivad vabaühendused, kes on ühtlasi ka Sotsiaalministeeriumi strateegilised partnerid.¹⁶

Olulise uue organisatsioonina loodi 2010. aastal Eesti Inimõiguste Keskus, kes on olnud üks häälekamaid ja mõjusamaid inimõiguste eest seisvaid vabaühendusi Eestis. Ka Inimõiguste

¹² Äriregistri statistikaleht. – <https://ariregister.rik.ee/est/statistics> (06.11.2021).

¹³ Lagerspetz, M. Naised ja mehed Eesti kodanikuühiskonnas, lk 164. Mittetulundusühingute ja sihtasutuste arvu vähenemine tuleneb muu hulgas sellest, et 2018. aasta alguses jõustus korteriomandi- ja korteriühistuseadus, mille kohaselt majandatakse kõiki korteriomandeid korteriühistu vormis. See tähendab, et korteriühistud ei kuulu enam mittetulundusühingutega sama juriidilise vormi alla.

¹⁴ Kask, O. Paragrahv 47; Kask, O., Ehrlich, S. A. Paragrahv 48. – Madise, Ü. *et al.* (toim). Eesti Vabariigi põhiseadus. Kommenteeritud väljaanne. Tartu: Sihtasutus Iuridicum 2020.

¹⁵ Talalaev, H. Eesti Geiliikumine. Eesti võrdluses USA, Lääne- ja Ida-Euroopaga. Eesti Gei Noored 2010, lk 112.

¹⁶ Hasartmängumaksu toetused. Sotsiaalministeerium. – <https://www.sm.ee/et/hasartmangumaksu-toetused>.

Keskus tegutseb Sotsiaalministeeriumi partnerina. Alates 2007. aastast annab keskus välja Eesti inimõiguste aruannet¹⁷, milles eri valdkondade eksperdid teevad ülevaateid inimõiguste olukorrast Eestis, keskendudes poliitilistele ja seadusandlikele arengusuundadele, kohtupraktikale, olulisematele uuringutele ja statistikale ning headele praktikatele. Inimõiguste aruandest on saanud väärt tööriist inimõigustega tegelevatele vabaihendustele, kodanikuaktivistidele ja poliitikakujundajatele, kes ammutavad sellest infot viimaste aastate suundumuste ja soovitude kohta.

Viimase kümne aasta jooksul on märkimisväärselt esiplaanile tõusnud mõne vähemusrühma olukord ja nende eest seisvad vabaihendused – eelkõige LGBT+ inimesed ja pagulased. Esimene rühm tuli senisest marginaliseeritud positsioonist välja kooseluseaduse debattide ajal 2014. aastal, pagulased aga kohe sellele järgnenud pagulaskriisi ajal. Mõlemal rühmal on Eestis tugev vabaihendus, kes oma valdkonna eest seisab: esimest rühma esindab Eesti LGBT Ühing, teist Eesti Pagulasabi.

Inimõigusi kaitsvad ja edendavad vabaihendused on palju pidanud töötama selle nimel, et avalik sektor võtaks neid võrdse partnerina ja kaasaks nende sihtrühmi puudutavate otsuste tegemisse. Siin on olnud takistuseks ka negatiivsed hoiakud vähemustesse, mis on küll aasta-aastalt leplikumaks muutunud¹⁸, kuid mis sellegipoolest võivad mõjutada ametnike, poliitikakujundajate ja poliitikute valmisolekut teatud marginaliseeritud gruppidega tegelevaid vabaihendusi kaasata. Seda illustreerib näiteks soolise võrdõiguslikkuse seaduse menetlemine Riigikogus 2003. aastal, kui poliitikud väljendasid sügavalt naistevaenulikke seisukohti.¹⁹ Sellised hoiakud näitavad selgelt, kui keeruline oli hakata Eestis käsitlema naiste ja inimõiguste teemasid, sest vaenulikkust oli palju nii rahva hulgas kui ka poliitikute seas. Kui Riigikogus 2014. aastal menetleti kooseluseadust, siis hakati Eesti LGBT Ühingut esmakordselt nägema kui organisatsiooni, kellel on valdkonnas eksperditeadmised. Enne seda oli tegemist küll oma sihtrühma koondava organisatsiooniga, kuid selle võimekus oma sihtrühma poliitmaastikul esindada oli veel vähene.

Nii inimõigustega tegelevad ühingud kui ka teised vabaihendused on kokku puutunud sellega, et neid ei võeta tõsiselt. 1990. aastatel vabaihenduste, avaliku sektori ja poliitikute vahetut suhtlemist ei toimunud, vabaihendusi ei kaasatud otsuste tegemisse ning nad ei osalenud õigusloomes.²⁰ Hoiakud ja käitumine hakkasid muutuma 2000. aastate alguses. Oma osa selles oli tõenäoliselt ka 2002. aastal Riigikogus heaks kiidetud Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsioonil.²¹ Kontseptsiooni vastuvõtmise taga oli vabaihenduste püüe luua alus vabaihenduste ja avaliku sektori koostööle, sestap olid vabaihenduste esindajad koostanud vastava dokumendi ja esitanud selle Riigikogule. Pärast põhjalikku dialoogi erakondade ja

¹⁷ Inimõiguste aruanded 2007–2020. Eesti Inimõiguste Keskus. – <https://humanrights.ee/teemad/inimoigused-eestis/inimoiguste-aruanne/>.

¹⁸ 2019. aasta Eurobaromeetri diskrimineerimisvaldkonna avaliku arvamuse uuring näitas, et 53% Eestis küsitletutest vastas, et tunneb ennast mugavalt, kui kõrgeimal valitaval ametikohal oleks teise etnilise taustaga inimene. Sama uuringu 2015. aasta tulemustes oli see näitaja 30%. 82% vastanutest tõdes, et tunneb ennast mugavalt, kui kõrgel poliitilisel kohal on naine; neli aastat varem oli see näitaja olnud ainult 57%. Sama tendents on ka hoiakutes teistesse rühmadesse. 52% vastanutest ütles, et tunneb ennast geist või lesbist kolleegiga mugavalt; 2015. aastal oli see näitaja 34%. Puudega kolleegi kõrval tunneb ennast mugavalt 75% inimestest; neli aastat varem oli see näitaja 40%. Special Eurobarometer 493: Discrimination in the EU. Euroopa Komisjon. – https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/index.cfm/survey/getsurveydetail/instruments/special/survey_ky/2251 (06.11.2021).

¹⁹ Riigikogu stenogrammid. Võrdõiguslikkuse ja võrdse kohtlemise seaduse eelnõu (1198 SE) teine lugemine. – <https://stenogrammid.riigikogu.ee/et/200301221300#PKP-6893> (29.11.2021).

²⁰ Laius, A. Väärtuste ja põhimõtete järgimine on vabaihenduste olemuses. – Hea Kodanik 21.12.2020, lk 8.

²¹ Lagerspetz, M. Naised ja mehed Eesti kodanikuühiskonnas, lk 167.

fraktsioonidega kiitis Riigikogu kontseptsiooni heaks ja sellest sai paljudeks aastateks oluline kodanikuühiskonna arengu alusdokument.

Järgmine tähtis vahe-eesmärk saavutati 2000. aastate keskel, kui loodi kaasamise hea tava. 2012. aastast muutus riigivalitsemisse kaasamine sisuliselt kohustuslikuks. See on ette nähtud hea õigusloome ja normitehnika eeskirjaga²², mis peale mõju hindamise näeb ette ka lähtumise kaasamise heast tavast.²³

Vabaühenduste katusorganisatsioon Vabaühenduste Liit (endise nimega Eesti Mittetulundusühingute ja Sihtasutuste Liit) koos koostööpartneritega seisis selle eest, et vabaühenduste kaasamine poliitikaotsustesse muutuks normiks, ja töötab praegugi koos teiste vabaühendustega selle nimel, et avalik sektor kaasaks vabaühendusi varakult ja sisuliselt. Kaasamine muutubki eriti tähtsaks ühiskonnas marginaliseeritud rühmadega seotud otsuste tegemisel ja inimõiguste kaitsmisel, sest vastasel korral võib domineerival positsioonil olev võim inimeste õigusi kitsendada või nende vajadusi mitte arvestada. Samal ajal on vajalik, et vabaühendused oleksid professionaalsed, valmis koostööd tegema ja inimesi kaasa tõmbama ning nende arvamusi koondama ja esindama. Eesti kodanikuühiskonna arengu kontseptsiooni ja kaasamise hea tavaga loodi vajalik baas, millele ehitada avaliku sektori ja vabaühenduste koostöö. Kuigi kaasamine on läinud oluliselt sisulisemaks, kui see oli näiteks kümme aastat tagasi, on vabaühendused siiski aeg-ajalt kriitilised selle suhtes, mil määral nende arvamusega tegelikult arvestatakse.

Seoses ühinemisvabadusega on olnud üksnes üksikuid juhtumeid, kui riik on takistanud elanike õigust ühineda. Omamoodi veidra näitena võib välja tuua vabaühenduste registreerimisest keeldumise nende nimevaliku tõttu. Mõned neist vaidlustest on jõudnud ka kohtusse. Näiteks ei saanud esialgu oma nime registreerida MTÜ Süvariik, kuna registriametnik pidas seda heade kommetega vastuolus olevaks. Registriametniku seisukohta toetas maakohunik, kuid ringkonnakohus leidis²⁴, et maakohus sisustas süvariigi tähenduse valesti ning et maakohus jättis oma seisukoha olulises osas põhjendamata. Ühing kanti registrisse järgmisel päeval pärast ringkonnakohtu määrust.²⁵ Üldiselt on aga tegemist üksikjuhtumitega ning ühinemisvabaduse tagamisega ei ole Eestis süsteemseid probleeme täheldatud.

2. Kogunemisvabadust kasutatakse aina aktiivsemalt

Põhiseaduse paragrahvi 47 tagatud kogunemisvabadus on Eestis olnud üldiselt hästi kaitstud.²⁶ Vabas ühiskonnas tähendab kogunemisvabadus inimeste õigust oma meelsust väljendada, sealhulgas valitsuse vastu meelt avaldada ja valitsust kritiseerida.

Kogunemisvabadust on kasutatud lainetena, näiteks 2011.–2012. aastatel toimus mitu suuremat meeleavaldust (teemad olid näiteks ACTA, palgalõhe, koolide ühendamine, Euroopa stabiilsusmehhanism, õppetoetused). Vahepeal meeleavalduste hoog rauges, ent

²² Hea õigusloome ja normitehnika eeskiri. – RT I, 29.12.2011, 228.

²³ Kaasamise hea tava. Riigikantselei 2014. – <https://riigikantselei.ee/kaasamise-hea-tava>.

²⁴ TlnRnK, 2-19-16784, 11.06.2021.

²⁵ Rammo, A. Kogunemis- ja ühinemisvabadus. – Rünne, E. (toim). Inimõigused Eestis 2022. Eesti Inimõiguste Keskus 2021. – <https://humanrights.ee/materjalid/inimoigused-eestis-2022/kogunemis-ja-uhinemisvabadus/> (07.01.2022).

²⁶ Rammo, A. Kogunemis- ja ühinemisvabadus. – Käsper, K., Rünne, E. (toim). Inimõigused Eestis 2020. Eesti Inimõiguste Keskus 2019. – <https://humanrights.ee/materjalid/inimoigused-eestis-2020/kogunemis-ja-uhinemisvabadus/> (15.11.2021).

mõni aasta hiljem said need uuesti hoo sisse ja alates 2015. aastast on taas olnud näha inimeste suuremat valmisolekut tulla oma väärtuste nimel tänavale. Üks muutus võrreldes varasemaga on olnud see, et teemad, mis on toonud inimesed meelt avaldama, on viimastel aastatel olnud seotud just inimõiguste, võrdse kohtlemise ja avatud ühiskonnaga. Seega saab öelda, et on kasvanud peale märkimisväärne hulk inimesi, kes peavad tähtsaks just demokraatliku ühiskonna väärtusi, nagu vabadused, võrdsus, inimõigused ja keskkond. Ollakse valmis seisma ühiskondlike väärtuste eest, mille puhul puudub enda otsene kasu, pigem nähakse kasu ühiskonnale tervikuna.

Sellist ühiskonna küpsust on olnud võimalik täheldada alates 2015. aastast mitmeid kordi. Reaktsioonina pagulaskriisile tekkis 2015. aastal liikumine Sõbralik Eesti, mille tegevus pöördus Tallinnas Vabaduse väljakul kontserdiga, et ühendada inimesi, kes soovivad hoida Eestit salliva, abivalmi ja avatuna. 2017. aastal toimus Tallinnas festivali Baltic Pride raames üle kümne aasta taas solidaarsusrongkäik, mille eesmärk oli seista vaba ja hooliva ühiskonna eest, kus kõigil on hea ja turvaline elada, olenemata seksuaalsest ja soolisest identiteedist ja eneseväljendusest.

2019. aastal kandsid meeleavaldused selgelt just avatud ühiskonna ja demokraatlike väärtuste eest seismise sõnumit. Selle sõnumi kutsus vähemalt osaliselt esile võimule tulnud Keskerakonna, Isamaa ja Eesti Konservatiivse Rahvaerakonna konservatiivne valitsus. Nii algas 2019. aasta naiste marsiga Tallinnas, aprillis toimus lauluväljakul Kõigi Eesti kontsert, millega seisti demokraatlike väärtuste, õigusriigi põhimõtete ja kõigi inimeste austamise eest. 2018. aastal Greta Thunbergi eestvedamisel alguse saanud noorte liikumine kliimamuutuste ärahoidmiseks jõudis 2019. aastal ka Eestisse, kui siinsed noored alustasid liikumise Fridays for Future algatatud iganädalasi kliimastreike Riigikogu hoone ees. Seega sai konservatiivsest valitsusest üks tõukejõude kodanikuühiskonna suuremale aktiivsusele ja inimeste valmisolekule tulla tänavale meelt avaldama.

Paraku tõi Keskerakonna, Isamaa ja Eesti Konservatiivse Rahvaerakonna valitsuse tegevus 2019. aastal kaasa ohu kodanikuruumile ja kogunemisvabadusele. EKRE eestveetud ähvarduste tõttu tuli osa LGBT+ teemaliste ürituste asukohta muuta ja osa kohtumisi ürituse ajal mujale viia.²⁷ See selge oht kogunemisvabadusele põhjustas ka suurema ohutunde niigi ühiskonnas marginaliseeritud rühmade seas. Ühtlasi sattusid LGBT+ aktivistid veel suurema surve alla, kui nad muidu olid olnud, mis võib kaasa tuua selle, et inimõigustega tegelevad vabaihendused tõmbavad kokku oma tegevust või jätavad osa tegevusi kas enda või osalejate turvalisuse tagamise nimel tegemata.

3. Arusaamine interseksionaalsusest toob vabaihendused koostööd tegema

Viimaste aastate inimõiguste edendamises on olnud näha interseksionaalsuse kasvu ehk üha enam mõistetakse, et ebaõiglus ja ebavõrdne kohtlemine on omavahel seotud, sõltumata põhjustest, väljendugu see siis rassismis, seksismis, homfoobias või mõnes muus rõhumise vormis. Seega on olnud võimalik näha, kuidas eri rühmade õiguste eest seisvad vabaihendused on hakanud leidma ühiseid eesmärke ja tegema rohkem koostööd huvikaitse eesmärkide saavutamiseks. Ka Kimberlé Crenshaw, kes võttis 1989. aastal kasutusele interseksionaalsuse mõiste²⁸, on rõhutanud, et arusaam interseksionaalsusest mõjutab ka kodanikuaktivistide tegevust, sest hakatakse koos otsima loovaid ja kaasavaid meetodeid ning

²⁷ Koppel, T. Homofobne propaganda sidusa ja salliva ühiskonna teenistuses. – Feministeerium, 19.10.2020. – <https://feministeerium.ee/homofobne-propaganda-sidusa-ja-salliva-uhiskonna-teenistuses/> (15.11.2021).

tegema rohkem koostööd eri sotsiaalsete liikumiste vahel.²⁹ Seda sõnumit on edastanud nii naiste marsi, Kõigi Eesti kui ka liikumise Fridays for Future eestvedajad.³⁰

Intersektionaalsusest lähtuvad oma töös mitmed inimõigustega tegelevad vabaihendused, kes on eriti viimastel aastatel mõistnud, kuivõrd on eri vähemusgruppide rõhumine omavahel seotud. Kodanikuaktivistid teevad rohkem koostööd, eriti võib esile tuua naiste õiguste, pagulaste õiguste, samast soost paaride õiguste, loomade õiguste ja keskkonnahoiu eest seismise. Samal põhjusel loodi ka Eesti Inimõiguste Keskuse võrdse kohtlemise võrgustik, mis alates 2013. aastast koondab mitmete sotsiaalsete rühmade õiguste eest seisvaid vabaihendusi: Eesti Inimõiguste Keskus, Eesti LGBT Ühing, Eesti Noorteühenduste Liit, Eesti Puuetega Inimeste Koda, Eesti Vegan Selts, Lastekaitse Liit, MTÜ Oma Tuba (Feministeerium), Eesti Üliõpilaskondade Liit, Eesti Pagulasabi, Naiste Tugi- ja Teabekeskus ja URALIC Keskus. Nõnda saavad ühe laua taga kokku LGBT+ inimeste, laste, puuetega inimeste, naiste ja meeste, pagulaste, noorte ja loomade õigusi kaitsvad rühmad, keskendudes ühiselt inimõiguste ja võrdse kohtlemise põhimõtte kaitsmisele.

See, et marginaliseeritud grupid on jõudnud ühe laua taha selliste oma valdkonna eest pikka aega ja edukalt seisvate vabaihendustega nagu Lastekaitse Liit ja Eesti Puuetega Inimeste Koda, on olnud suur edasimineku vabakonnas, sest varem ei nähtud seoseid ega põhjuseid koostööks näiteks puuetega inimeste ja LGBT+ inimeste vahel. Kuna aga nüüd on võrdse kohtlemise võrgustiku ja selle liikmete töö tulemusena selline teadlikkus tekkinud ja suurenemas, on võrgustikus tehtav koostöö aidanud lõimida erinevaid inimõigustega seotud teemasid. Seni olulisima ühise töö tulemuseni jõuti 2020. aastal, kui koostati ÜRO-le inimõiguste olukorra kohta ühisaruanne. Eesti kolmas korraline inimõiguste ülevaatus toimus ÜRO Inimõiguste Nõukogus 2021. aasta mais. Aruandes keskenduti inimõiguste olukorra puudujääkidele ja anti soovitusi olukorra parandamiseks.³¹ See toimiva koostöö näide on kasulik eeskujuna ka teistele valdkondadele, kuidas ühise tegutsemise tulemusena oma sõnumit võimendada ja ühtlasi luua seosed eri rühmade inimõiguste vahel, selmet iga organisatsioon koostaks oma raporti.

4. Rahvusvaheline raamistik vabaihenduste inimõigustealasele tööle

ÜRO on maailma mastaabis andnud inimõiguste edendamisse ja järgimisse suure panuse. Konkreetse vahendina on ÜRO-s kasutusele võetud üldine perioodiline ülevaatus (*Universal Periodic Review*), millega analüüsitakse iga nelja aasta tagant kõigi 193 ÜRO liikmesriigi inimõigusi puudutavaid andmeid (igal aastal hinnatakse 48 riiki). Ülevaatused teeb ÜRO Inimõiguste Nõukogu, mis on 47 liikmesriigist koosnev valitsustevaheline keham, mille ülesanne on kaitsta ja edendada inimõigusi kogu maailmas. Ka Eesti kuulus ÜRO Inimõiguste Nõukogusse aastatel 2013–2015, keskendudes naiste ja laste õigustele, soospekti arvestamisele konfliktilahenduses, võitlusele karistamatuse vastu, põlisrahvaste õigustele ning väljendus- ja internetivabadusele.

²⁸ Crenshaw, K. Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Anti-discrimination Doctrine, Feminist Theory, and Anti-racist Policies. University of Chicago Legal Forum 1989.

²⁹ Crenshaw, K. Why intersectionality can't wait. – Washington Post 24.09.2015. – <https://www.washingtonpost.com/news/in-theory/wp/2015/09/24/why-intersectionality-cant-wait/> (15.11.2021).

³⁰ Einman, A. Naiste marss seisab maailma eest, kus naised on esindatud meestega võrdselt. – Müürileht 16.01.2019. – <https://www.muurileht.ee/naiste-marss-seisab-maailma-eest-kus-naised-on-esindatud-meestega-vordset/>; Fridays for Future koduleht: Meist. Ajalugu. – <https://fridaysforfuture.ee/meist/#meie-ajalugu>; Kõigi Eesti koduleht: <https://koigieesti.ee/et> (15.11.2021).

³¹ Ühisaruanne Eesti kolmanda üldise korralise ülevaatus (UPR) jaoks. Võrdse kohtlemise võrgustik, 2020. – <https://humanrights.ee/app/uploads/2020/12/UPR-EST-uus.pdf> (06.11.2021).

Eesti esimene üldine inimõiguste perioodiline ülevaatus ÜRO Inimõiguste Nõukogus toimus 2011. aastal, teine 2016. aastal ja kolmas 2021. aastal. Nagu eespool on mainitud, esitasid inimõigustega tegelevad vabaühendused viimase ülevaatusena jaoks võrdse kohtlemise võrgustikuga ühisaruande. Selle aruande koostamisse kaasati ka Eesti elanikke: võrdse kohtlemise võrgustiku eestvedajad külastasid Raplat, Narvat, Kuressaaret, Pärnut ja Tapat ning kohtusid kohalike elanike ja omavalitsuste esindajatega. Informatsiooni koguti ka veebiküsitluse abil, millele sai vastata eesti, vene ja inglise keeles. Ühisaruandes anti ülevaade ja soovitused järgmistel teemadel: vaenu õhutamise ja vaenuriteod, diskrimineerimine, vabad valimised, kogunemis- ja ühinemisvabadus, inimõiguste institutsioonid, pagulased ja varjupaigataotlejad, naised, puuetega inimesed, LGBTI-inimesed, lapsed ja noored, veganid ja võrdne kohtlemine. Kuna vabaühendused ei olnud 2011. ega 2016. aastal oma aruannet esitanud, toimus 2021. aastal aruande esitamisega oluline edasimineku, sealjuures oli läbi mõeldud Eesti elanike kaasamine info kogumisse. Eesti vabaühendustel pole sarnaste variraportite koostamisega pikaajalisi kogemusi, seetõttu saab seda edasiminekut vaadata märgilise arenguna inimõigustega tegelevate vabaühenduste tegevuses.

Vabaühendused on esitanud variraportid ka teiste konventsioonide täitmise kohta, näiteks 2015. aastal esitas Lastekaitse Liit oma aruande ÜRO lapse õiguste konventsiooni täitmise kohta.³² Ka tol korral kaasati mitmed vabaühendused ühiste seisukohtade kujundamisse. 2019. aastal esitas Eesti Puuetega Inimeste Koda variraportit ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooni täitmise kohta.³³ Lisaks sellele, et variraportid annavad olulist lisainfot inimõiguste olukorra kohta Eestis, on need aidanud ka suurendada vabaühenduste koostööd ja teadlikkust üksteise tööst ning arusaama valdkondlikest seostest.

2007. aastal loodi Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet, mille eesmärk on aidata tõhusamalt edendada ja kaitsta põhiõigusi kogu Euroopa Liidus.³⁴ Põhiõiguste Amet kogub informatsiooni, esitab arvamusi ja toob esile häid praktikaid, suhtleb vabaühendustega ja avaldab aruandeid, et pakkuda põhiõiguste küsimustes abi ja teadmisi ning aidata tegevuskavade kujundamisel. Kuni 1. novembrini 2022 kuulub Põhiõiguste Ameti võrgustikku FRANET Eesti Inimõiguste Keskus koos Poliitikauuringute Keskusega Praxis. Nelja aasta jooksul tehakse uuringuid mitmesugustel põhiõiguste teemadel, alates väljendusvabadusest ja privaatsusest kuni võrdse kohtlemiseni. Euroopa Liidu Põhiõiguste Ameti aruanded on olnud vabaühendustele hea tööriist inimõiguste eest seismisel, kui Eestis puudusid andmed või ei uuritud eri vähemusgruppide olukorda. Sellisel juhul on olnud võimalik toetuda ameti andmetele ja soovitustele.

Rahvusvahelised katusorganisatsioonid on kohalikele inimõigusorganisatsioonidele sageli märkimisväärseks toeks, mis tähendab, et võrgustumine ei toimu üksnes riigisisel tasandil, vaid ka Euroopa Liidu tasandil ja üle maailma.³⁵ Omavahel jagatakse kogemusi, teadmisi ja ressursse ning selle kaudu õpitakse üksteiselt ja samas tugevdatakse oma kohalikku

³² Aruanne ÜRO lapse õiguste konventsiooni täitmise kohta. Eesti valitsusväliste organisatsioonide täiendused, kommentaarid ja ettepanekud. Lastekaitse Liit 2015. – <https://www.lastekaitseliit.ee/wp-content/uploads/2016/02/%c3%9cRO-LAPSE-%c3%95IGUSTE-KONVENTSIOONI-T%c3%84IENDAV-ARUANNE.pdf> (08.11.2021).

³³ EPIKoda kaitseb ÜRO-s puuetega inimeste õiguste konventsiooni täitmise variraportit. – <https://epikoda.ee/uudised/epikoda-kaitseb-uro-s-puuetega-inimeste-õiguste-konventsiooni-taitmise-variraportit> (08.11.2021).

³⁴ Nõukogu määrus (EÜ) nr 168/2007 15. veebruar 2007, millega asutati Euroopa Liidu Põhiõiguste Amet [2007] – ELT L53/1.

³⁵ Ruzza, C. Civil Society Actors and EU Fundamental Rights Policy: Opportunities and Challenges. Human Rights Review 2014/15 (1), lk 69.

inimõiguste edendamise tööd. Näiteks Eesti LGBT Ühing kuulub üleeuroopalisse organisatsiooni ILGA-Europe, mis omakorda kuulub ülemaailmsesse organisatsiooni ILGA World. Eesti Pagulasabi kuulub mitmesse Eesti-sisesesse võrgustikku ja ka rahvusvahelistesse võrgustikesse, sealhulgas näiteks Euroopa rassismivastasesse võrgustikku ehk ENAR-isse (European Network Against Racism).

Algselt olid rahvusvahelised katusorganisatsioonid eelkõige õppimise ja abisaamise koht, kus vabaühendused omandasid oskusi poliitikakujundamises osalemiseks ja kaasaraääkimiseks, oma sihtgruppide esindamiseks ja koondamiseks. Praeguseks on kodanikuühiskonna ja vabaühenduste arengu tulemusena Eesti vabaühendustel juba ka võimalus enda kogemustele ja teadmistele tuginedes toetada teisi riike. Muu hulgas tehakse küllalt palju arengukoostööd ja antakse humanitaarabi, näiteks Eesti Pagulasabi pakub teiste seas humanitaarabi Ukrainas, Gruusias ja Liibanonis, MTÜ Mondo teeb arengukoostööd näiteks Ghanas, Keenias ja Ugandas.

5. Kodanikuum ja ohud kodanikuühiskonnale

Eesti vabaühenduste elujõulisuse indeks on aastaid püsinud kõrge, kuid viimasel paaril aastal on siiski olnud teatud ohumärke, mis on seotud konservatiivsete vabaühenduste ja valitsusega.³⁶ Eriti puudutab see naiste ja inimõigustega tegelevaid organisatsioone. Teistes riikides (näiteks Ungaris ja Poolas), kus demokraatiat ja vabakonda on hakatud ründama, on ühtlasi vähendatud inimõigustega tegelevate vabaühenduste rahastust. Ka CIVICUS, ülemaailmne inimõigusorganisatsioonide ja -aktivistide liit, näeb viimase kümne aasta jooksul kasvanud ohtu kodanikuumile ja üha suurenevaid rünnakuid inimõigusorganisatsioonidele.³⁷

Üha kasvava populaarsusega äärmuskonservatiivsed vabaühendused ja parempopulistlikud erakonnad on suutnud edukalt inimesi mobiliseerida ning on praeguseks saavutanud märkimisväärse toetajaskonna.³⁸ Oma tegevuses on nad eelkõige naiste, LGBT+ inimeste ja pagulaste võrdse kohtlemise vastu, mis väga sarnaneb ka mitmes teises riigis, näiteks Soomes, Prantsusmaal, USA-s, Poolas ja Ungaris levivate suundumustega.³⁹ See on mõjutanud ka vabaühendustes tegutsevaid inimesi ning sellest ei jää puutumata ka nais- või inimõigusorganisatsioonid, mille inimesed võivad samuti olla mõjutatud äärmuskonservatiivsetest vaadetest.

Üks väärtuskonflikt sai alguse 2015. aastal pagulaskriisi ajal, kui Eesti Naisteühenduste Ümarlaud (ENÜ), mis on paarikümmet naisorganisatsiooni ühendav katusorganisatsioon, tegi avalduse „Kohustuslik kvoodisüsteem ei ole jätkusuutlik lahendus praegusele rändekriisile”. Avalduses on muu hulgas öeldud: „Aidata tuleb tõelisi abivajajaid, eelkõige lapsi, naisi, vanureid, puudega inimesi. Ja seda tuleb teha nende inimeste endi kodumaal või vähemalt kodupiirkonnas. Euroopa kõrgeimal poliitilisel tasandil ei tohiks julgustada hädas olevaid

³⁶ 2020 Civil Society Organization Sustainability Index for Estonia. United States Agency for International Development. – <https://heakodanik.ee/wp-content/uploads/2021/10/2020-USAID-Civil-Society-Organization-Sustainability-Index.pdf> (06.11.2021).

³⁷ 2021 State of Civil Society Report. Executive Overview. CIVICUS. 2020, lk 4. – <https://civicus.org/state-of-civil-society-report-2021/wp-content/uploads/2021/05/CIVICUS-State-of-Civil-Society-Report-ENG-OVERVIEW.pdf> (08.11.2021).

³⁸ Näiteks EKRE toetajaskond on 2021. aastal kasvanud suuremaks kui varasematel aastatel (KantarEmor: <https://www.kantaremor.ee/erakondade-toetusreitingud/>). SA Perekonna ja Traditsiooni Kaitseks uudisteportaali Objektiiv rahastatakse tegijate sõnul peamiselt eraannetustest (<https://objektiiv.ee/portaalist/>).

³⁹ Kantola, J., Lombardo, E. Populism and feminist politics: The cases of Finland and Spain. – European Journal of Political Research 2019/58 (4), lk 1108–1128.

inimesi oma kodumaalt lahkuma [...]“⁴⁰ Selle peale teatasid sel ajal veel Eesti Naisteühenduste Ümarlaurahastamist liikmed olnud Eesti Inimõiguste Keskus ja Eesti LGBT Ühing, et nemad avaldusega ei nõustu. Keskus selgitas, et avaldus on „sildistav ning süvendab niigi levinud eel- ja eksiarmumusi pagulaste kohta“⁴¹. Veidi aja pärast lahkusid mõlemad organisatsioonid ümarlaurahastamist liikmete seast.

2019. aasta sügisel pöördusid mitmed peredega tegelevad vabaühendused, sealhulgas Eesti Naisteühenduste Ümarlaurahastamist, valitsuse poole, kritiseerides Sotsiaalministeeriumi otsitavatele strateegilistele partneritele ette nähtud toetuste rahastamist.⁴² Sellest sai eelkõige rünnak Eesti LGBT Ühingu rahastuse pihta, mida olid samal ajal kritiseerinud ka Eesti Konservatiivse Rahvaerakonna poliitikud ning mis EKRE ja hiljem ka Isamaa eestvedamisel jätkus veel 2020. aastal. Vabaühenduste rahastamist kritiseerides keskendutakse enamasti vahenditele, mida valitsus on plaaninud anda ühiskonna võimendamiseks mitmekesisuse ja vähemusgruppide võrdse kohtlemise küsimustes.⁴³ Huvitaval kombel näeb siin seda, kuidas seni enamasti naiste õiguste eest seisvad organisatsioonid võivad hakata kasutama samasuguseid rünnakuid, nagu teevad äärmuskonservatiivsed vabaühendused või parempopulistlikud erakonnad.

Olukord, kus näiliselt samade väärtuste eest seisvate vabaühenduste vahel tekivad vastuolud, nõrgestab kodanikuühiskonda. Kuigi üldjoontes on Eestis viimastel aastatel olnud näha inimõigustega tegelevate vabaühenduste vahel üha tihedamat koostööd, on samal ajal väljendatud ka erinevaid arusaamasid, kuidas ja kelle inimõigusi peaks kaitsma. Need vaidlused sarnanevad ka mujal maailmas peetavate debattidega, mis on kõige sagedamini seotud konkreetsete rühmadega: eelkõige tekitavad erimeelsusi LGBT+ inimeste ja naiste inimõigused ning rändega seotud inimõiguste küsimused.⁴⁴

Inimõiguste kaitsjaid sildistatakse mitmel viisil: neid on nimetatud välisagentideks, terroristideks, rahvavaenlasteks või liiga läänemeelseteks inimesteks, kes ei tegutse oma rahva huvides.⁴⁵ Selline raamistamine soodustab inimõiguste kaitsjate üksteisest võõrandumist, eriti kui seda kasutavad juhtivad poliitikud ja võimendavad meediaväljaanded.⁴⁶ Konkreetset rünnakuid toimusid 2019. aasta sügisel Eesti LGBT Ühingu ja LGBT+ kogukonna vastu. Eraldi tasub välja tuua seda, et tollase valitsuserakonna EKRE juhtkonna liikmed ja toetajad avaldasid meelt Pärnus korraldatud LGBT+ filmiseansi vastu ja korraldasid Tartus meeleväljenduse ühe noortekeskuse LGBT+ teemalise ürituse vastu.⁴⁷ Selliste rünnakute alla satuvad just LGBT+ inimeste ja pagulastega tegelevad organisatsioonid, mitte näiteks laste

⁴⁰ Kohustuslik kvoodisüsteem ei ole jätkusuutlik lahendus praegusele rändekriisile. Eesti Naisteühenduste Ümarlaurahastamist 10.09.2015. – <http://www.enu.ee/enu.php?keel=1&id=4&uid=152> (21.11.2021).

⁴¹ Eesti Inimõiguste Keskuse nädalakiri. Eesti Inimõiguste Keskus, 16.09.2015. – <https://us3.campaign-archive.com/?e=41f2d84baa&u=6712bd85a0ba55c58617fc5ce&id=61d79d5bb2> (21.11.2021).

⁴² Riigieelarvest huvigruppide toetamisest kolmanda sektori vaates. Eesti Naisteühenduste Ümarlaurahastamist 11.09.2019. – http://www.enu.ee/lisa/644_Riigieelarvest_huvigruppide_toetamisest_kolmanda_sektori_vaates.pdf (21.11.2021).

⁴³ Beltadze, G. EKRE tahab lõpetada LGBT ühingu riikliku rahastamise. – Postimees 26.10.2019; Nagel, R. Varro Vooglaid alustas petitsioonikampaaniat LGBT ühingult toetuse võtmiseks: homoaktivistid mõjutasid tüdrukut sugu vahetama. – Delfi 10.10.2019.

⁴⁴ Käsper, K., Rünne, E. (toim). Inimõigused Eestis 2020. Eesti Inimõiguste Keskus 2019. – <https://humanrights.ee/teemad/inimoigused-estis/inimoiguste-aruanne> (08.11.2021).

⁴⁵ Nah, A. M. Introduction. Protecting Human Rights Defenders at Risk. Abingdon: Routledge 2020, lk 6.

⁴⁶ *Ibid.*, lk 6.

⁴⁷ Kala, A. LGBT+ inimeste olukord. Inimõigused Eestis 2020. Eesti Inimõiguste Keskus 2019. – <https://humanrights.ee/materjalid/inimoigused-estis-2020/lgbt-inimeste-olukord/> (08.11.2021).

või vanemaealiste inimestega tegelevad vabaühendused. Põhjused peituvad taas hoiakutes ja võimudünaamikas ehk selles, milliste rühmade vaenamisega on poliitikutel võimalik oma toetajaskonda suurendada.

Inimõiguste kaitsjate vastu suunatud rünnakud ahendavad kodanikuruumi eelkõige siis, kui need rünnakud tulevad valitsuse poolt või neid panevad toime riigiasutused, näiteks Politsei ja Piirivalveamet või Kaitsevägi. Samas võib ka äri sektor vabaühendusi rünnata, kui vabaühenduste huvikaitsetegevus puudutab nende ärihuve.⁴⁸ Ka Eestist leiab näiteid, kus äriettevõtte on ähvardanud vabaühenduse kohtusse kaevata. 2019. aastal ähvardas poekett Prisma kaevata kohtusse kanade heaolu eest seisnud loomakaitseorganisatsiooni Nähtamatud Loomad. Seekord Prisma kohtusse siiski avaldust ei esitanud ja poole aasta pärast teatas Prisma välismaine emafirma, et kogu grupp loobub puurikanamunade müügist.⁴⁹ Väikese vabaühenduse jaoks on rahvusvahelise poeketi ähvardus minna nende vastu kohtusse määrava tähtsusega, sest vabaühendusel ei pruugi olla rahalisi võimalusi oma õigusi kohtus kaitsta.

Vabaühenduste rahastamise läbipaistvus, mõjususe, ligipääsetavus ja mõistlik bürokraatia on mõned kriteeriumid, mille järgi hinnata vabaühenduste tegutsemiskeskonda. Eestis on läbipaistva rahastamise tagamiseks loodud vabaühenduste riigieelarvelise rahastamise juhend⁵⁰ ning oma rahastusalase huvikaitsetöö käigus jälgib Vabaühenduse Liit pidevalt, kuidas avalik sektor vabaühendusi rahastab.

Ministeeriumide teadlikkus ja valmisolek oma rahastusmehhanisme läbi mõelda ja muuta, et tagada vabaühendustele selgemad ja läbipaistvamad rahastusmudelid, on paranenud, kuid kohalikul tasandil on selles suhtes endiselt rohkem puudujääke. Selle näiteks on kaks 2019. aastal jõustunud kohtulahendit, mis puudutasid vaidlusi MTÜ Sevenbow (LGBTI filmifestivali Festheart korraldaja) rahastustaotluste rahuldamatate jätmise üle. Mõlema vaidluse asjaolud olid sarnased: Rakvere kultuurikomisjon hindas filmifestivali rahastustaotlusi kõrgelt, kuid volikogu vähendas rahastust hoolimata sellest, et tal ei olnud selleks õigust. Teadaolevalt on tegemist esimese juhtumiga, kus haldusotsust on mõjutanud vaen LGBTI-inimeste vastu.⁵¹

Sellised vaidlused on vabaühendustele väga kurnavad ning sageli pole neil ka raha ega teadmisi, et ennast kohtus edukalt kaitsta. Eelnevalt mainitud kahes vaidluses oli abiks Eesti Inimõiguste Keskuse strateegilise hagelemise suund, millega keskus lahendab ühiskondlikult olulisi juhtumeid kohtu- või kohtuväliste menetluste kaudu. Keskuse eesmärk on hoolikalt valitud juhtumite kaudu mõjutada seaduste ja nende elluviimise kvaliteeti. Sellist huvikaitsemeetodit on Eestis seni vähe kasutatud, kuid Eesti Inimõiguste Keskus on seda viimastel aastatel edukalt teinud, sealhulgas lahendanud kohtumenetluste abil kooseluseaduse rakendusaktide puudumise tõttu tekkinud seaduselünki.

On väga oluline, et kui avalik sektor väljendab vabaühenduste suhtes vaenu või tuleb ette diskrimineerimist, siis suudavad vabaühendused end ise kaitsta. Ka siin mängib olulist rolli eespool mainitud arusaam interseksionaalsusest, sest kui vabaühendused mõistavad eri

⁴⁸ Nah, lk 6.

⁴⁹ Rammo, A. Kogunemis- ja ühinemisvabadus. – Käsper, K., Rünne, E. (toim). Inimõigused Eestis 2020. Eesti Inimõiguste Keskus 2019.

⁵⁰ Matt, J. *et al.* Ühenduste rahastamise juhendmaterjal. Tallinn: Poliitikauuringute Keskus Praxis 2013. – https://heakodanik.ee/wp-content/uploads/2015/11/yhenduste_rahastamise_juhendmaterjal.pdf (29.11.2021).

⁵¹ Rammo.

rühmade ründamise vahelisi seoseid, siis saavad inimõiguste eest seisvad organisatsioonid rünnakute korral üksteist toetada.

6. Kuidas rünnakute sihtmärgina edukalt inimõiguste eest seista

Inimõiguste kaitsmise ja edendamise tegevate vabauhenduste puhul tuleb rääkida ka neis vabauhendustes töötavate inimeste turvalisusest ja vaimsest tervisest. Aktivistid kogevad sageli stressi ja traumasid, kui nad puutuvad kokku ohtude, ähvarduste või otsese vägivallega, aga ka kaudselt, kui nad töötavad vägivalda ohvritega.⁵² Näiteks 2021. aasta augustikuus lahvatanud Afganistani kriisi ajal pidid Eesti humanitaarabi- ja arengukoostöö organisatsioonid väga kiiresti oma koostööpartnerid (kes Afganistanis olid tegelenud naiste õigustega) riigist välja aitama, sest inimõigustealase töö tõttu oli nende elu ohus.

Eestis inimõigusi kaitsvate organisatsioonide töötajad on kõnelenud ka vaenulikust suhtumisest ja ähvardustest, mis neile osaks saavad, sageli isiklikes sotsiaalmeediakanalites. Inimõigusaktivistid peavad mõtlema enda turvalisusele ja võtma tarvitusele vajalikke abinõusid, et oma turvatunnet suurendada (näiteks hoitakse oma ruumides pisargaasiballoone). Eesti LGBT Ühingu kogukonnakeskuse fassaadisilti on aastate jooksul korduvalt rikutud ja varastatud, mis arusaadavalt suurendab ühingu töötajate ohutunnet.

Psühholoogilise heaolu ja füüsilise turvatunde ning veebiohutuse loomine on tugevate organisatsioonide töö üks osa.⁵³ Viimase kümne aasta jooksul on üha enam mõistetud, et inimõiguste kaitsjad on hädas läbipõlemise, väsimuse, ärevuse, depressiooni, viha ja posttraumaatilise stressihäirega, millega tuleb tegelda, et tagada inimõiguste kaitse jätkusuutlikkus.⁵⁴ Ühe lahendusena on nähtud enesehoold, mis annaks aktivistidele teadmised ja oskused oma heaolu eest hoolitsemiseks. Ühtlasi tooks enesehoole vajaduse teadvustamine kaasa mõistmise, et inimõigusorganisatsioonides kasutusel olevaid töömeetodeid ja suhteid tuleb analüüsida nii isiklikul kui ka kollektiivsel tasandil.⁵⁵

Ka Eestis on viimastel aastatel hakatud mõistma, et inimõiguste valdkonnas tegutsevad inimesed vajavad rohkem hoolt kui mõne muu valdkonna inimesed. Nii on korraldatud aktivistidele üritusi enesehoole võimaluste loomiseks või on organisatsiooni töötajatele olnud abiks vaimse tervise spetsialist, kes aitab tekkinud raskusi analüüsida ja koos lahendusi otsida.⁵⁶ Süsteemset ja terviklikku võimalust inimõigusorganisatsioonide töötajate heaolu tagamiseks pole siiski veel leitud, kuid vajadus selle järele on kahtlemata olemas.

Kokkuvõte

Eesti kodanikuühiskond pidi ennast pärast riigi iseseisvuse taastamist uuesti looma. Õpiti ühinguid moodustama ja ühiselt tegutsema, kuid avaliku sektoriga tõsiselt võetava koostööni jõudmiseks pidid mõtteviisi muutma nii ametnikud, poliitikakujundajad ja poliitikud kui ka vabauhendustes tegutsevad inimesed.

⁵² Cruz, S., Dordevic, J. Protection, Self-Care and the Safety of Human Rights Defenders. – Sur- International Journal on Human Rights 2020/30, lk 239–250.

⁵³ *Ibid.*, lk 245.

⁵⁴ Nah, lk 14.

⁵⁵ Cruz, Dordevic, lk 245.

⁵⁶ Feministeerium on näiteks korraldanud üritusi, millega on juhitud tähelepanu vaimsele tervisele ja jätkusuutlikule aktivismile, vt <https://fb.me/e/2372ooUUy> ja <https://fb.me/e/WsoZpszD> (29.11.2021).

Tugeva kodanikuühiskonna ja demokraatia eelduseks on ühinemis- ja kogunemisvabadus. Eestis on mõlemad olnud pigem hästi tagatud, kuigi viimastel aastatel on hakatud nägema ohumärke kodanikuruumile – eriti seoses äärmuskonservatiivsete vabaühenduste tööga ja konservatiivsete erakondade jõudmisega valitsusse. Ühelt poolt on see toonud kaasa inimõigustega tegelevate vabaühenduste suurema koostöö ning inimeste valmisoleku avatud ühiskonna eest välja astuda ja meelt avaldama minna. Teisalt on ka vabaühenduste seas tekkinud väärtuskonflikte, mis on kodanikuühiskonda toonud vastuolusid ja seda seeläbi nõrgestanud.

Kui taasiseseisvumise järel õppisid Eesti vabaühendused pikalt Lääne-Euroopa ja Põhja-Ameerika vabaühendustelt, siis viimasel kümnel aastal on nad ise jõudsalt tegelenud arengukoostöö ja humanitaarabiga, aidates nõnda kaasa inimõiguste edendamisele riikides, mis on oma arengus Eestist tagapool. Samuti on paranenud Eesti vabaühenduste võimekus rääkida kaasa rahvusvahelisel tasandil, kuigi siingi on kindlasti arenguruumi.

Vabakonnalt ootaks huviga, kuidas minnakse ühiselt puuetega inimeste või rahvusvähemuste õigusi kaitsma. Viimaste aastate julge koostöö näited innustavad ning loodetavasti õpitakse Eesti vabakonnas üha rohkem ka üksteise ja kõrvalseisja eest välja astuma.

Inimõigusorganisatsioonides tuleks senisest rohkem pöörata tähelepanu sealsete töötajate ja vabatahtlike heaolule ja vaimsele tervisele, mille toetamine muudab inimõiguste eest seisvate vabaühenduste töö jätkusuutlikumaks ja ka eetiliseks.